

УДК 94(477.8)"1929/...":37(091)(477.83)
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203986

Руслана ПОПП

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

Бібліографічний опис статті: Попп, Р. (2020). Повоєнне шкільництво у світлі звітних документів Українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 168–185. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986>.

ПОВОЄННЕ ШКІЛЬНИЦТВО У СВІТЛІ ЗВІТНИХ ДОКУМЕНТІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати, які відомості про шкільництво на Дрогобищині та Львівщині подаються у звітах ОУН, їх значення для комплексного й об'єктивного висвітлення освітніх процесів у західному регіоні України перших повоєнних років. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого наративного конструктивізму, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, щоб висвітлити, як учасники українського визвольного руху оцінювали радянську освітню політику, якими засобами боролися проти радянської шкільництва в краї. Доведено, що українські визвольні сили аналізували кадровий склад, умови, зміст і результати навчально-виховного процесу у школах, з'ясували завдання, які ставила радянська система перед учнями та педагогами і якими методами домагалася їх виконання. Показано, як у підпільних звітах описується повсякдення учительства.

© Руслана Попп, 2020

Висновки. Звіти ОУН є надзвичайно важливим історичним джерелом, яке висвітлює протиборотство ОУН та УПА і радянської системи за школу в західних областях України у перші повоєнні роки. Підпільники подають інформацію про мережу шкіл, чисельність вчителів та учнів. Наголошують на тому, що у педагогічних колективах регіону левову частку становили кадри, прислані з східних областей УРСР. Із зведень зі Львівщини та Дрогобиччини видно, що наголос у радянській школі робився на ідеологізацію навчально-виховного процесу, масове втягнення учнів та учителів до комсомольських і піонерських організацій. Радянська система для впливу на шкільництво використовувала як агітаційно-пропагандистські, так і репресивні заходи. ОУН та УПА намагалася через освітньо-виховні і силові акції завадити цьому. Про підтримку українського руху молоддю, свідчать різні акції непокори у школах.

Ключові слова: ОУН та УПА; підпільні звіти; радянська система; шкільництво; вчителі.

Ruslana POPP

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

To cite this article: Popp, R. (2020). Povoienne shkilnytstvo u svitli zvitnykh dokumentiv Ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia [Post-war schooling in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground resistance]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 168–185. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986> [in Ukrainian].

POST-WAR SCHOOLING IN THE LIGHT OF REPORTING DOCUMENTS OF THE UKRAINIAN NATIONALIST UNDERGROUND RESISTANCE

Summary. *The purpose of the study is to analyze what information about schooling in Drohobych and Lviv regions is presented in OUN reports, their significance for comprehensive and objective*

coverage of educational processes in the western region of Ukraine in the early postwar years. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, verification, authorial objectivity, moderate narrative constructivism, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. **Scientific novelty** lays in an attempt to show how members of the Ukrainian liberation movement evaluated Soviet educational policy, and by what means they fought against the Sovietization of schooling in the region. It is proved that the Ukrainian liberation forces analyzed the conditions, personnel, content and results of the educational process in schools, determined the tasks set by the Soviet system for students and teachers and what methods were used to achieve them. It is found how the underground reports describe the everyday life of teachers. **Conclusions.** OUN reports are extremely important historical sources that shed light on the confrontation between the OUN/UPA and the Soviet system over school in the western regions of Ukraine in the early postwar years. Information from underground reports proves that the network of schools and the number of teachers was increasing during this period. All teaching staffs in their majority consisted of teachers arrived from all regions of the USSR, in particular from eastern regions, and from the village derivatives regions of the USSR. Summaries from Lviv and Drohobych show that the emphasis was on the ideologization of the educational process, the mass involvement of students and teachers in Komsomol and pioneer organizations. The Soviet system used both propaganda and repressive measures to influence schooling. The OUN and UPA tried to prevent this through educational measures and force actions. Various actions of disobedience in schools testify to the vitality of national ideas and commitment to the youth movement.

Keywords: OUN and UPA; underground reports; the Soviet system; schooling; teachers.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбувається освітня реформа, що має широкий суспільний резонанс. Історичні рефлексії дають можливість показати, а найголовніше, врахувати специфіку регіонів, наслідки негативних впливів різних державно-політичних систем, зокрема, на шкільництво. В умовах незалежності України історики отримали можливість висвітлювати освітні процеси складного повоєнного періоду на основі раніше заборонених партійних документів. Тепер у їхньому розпорядженні і

матеріали українського підпілля. Лише залучення цілого комплексу джерел дасть нам об'єктивну картину протиборства сталінського тоталітарного режиму і національно-визвольних сил за українську школу.

На сучасному етапі, незважаючи на те, що ми перебуваємо в умовах збройної та інформаційної війни, влада і суспільство не завжди усвідомлюють, наскільки вагомими є освітній простір у формуванні національно-державницької ідеології молодого покоління, що підсилює актуальність проблеми.

Аналіз останніх досліджень У численних наукових розвідках, присвячених ОУН та УПА, серед яких праці: А. Кентія (1999), Ю. Киричука (2000, 2003), А. Русначенка (2002), І. Патриляка (2012), Г. Стародубець (2008), В. Ільницького (2016), йдеться про боротьбу українських визвольних сил проти насадження радянської системи освіти. Молодіжну політику ОУН аналізує О. Іщук (2003, 2011). Вплив тодішньої суспільно-політичної ситуації в регіоні на школу простежує у своїх працях С. Сворак (1998). Боротьбу радянської влади і українського підпілля за освітній простір в краї після війни, розкриває В. Старжець (2016, 2017а, 2017б).

Метою статті є проаналізувати, які відомості про шкільництво на Дрогобиччині та Львівщині подаються у звітах ОУН, їх значення для комплексного та об'єктивного висвітлення освітніх процесів у західному регіоні України у перші повоєнні роки.

Виклад основного матеріалу. Для радянської системи вплив і контроль над шкільним освітнім простором був надзвичайно важливим, з огляду поширення комуністичної ідеології, радянської пропаганди, виховання нового, відданого владі покоління. Протистояла цьому ОУН та УПА. Підпільники ретельно збирали, аналізували інформацію про школу, щоб виробити дієві заходи протидії насадженню більшовицької системи освіти, яка всіма можливими заходами витравлювала національно-державну свідомість у школярів.

У всіх підпільних зведеннях насамперед подаються дані про кількість шкіл та учнів у різних населених пунктах (у статті проаналізовані звіти ОУН, які надходили з тодішніх районів Львівської та Дрогобицької областей, укладені в 1945–1950 рр.). Крім цього, маємо змогу з'ясувати їхню освіту, партійність, вік,

національність, місце народження. В одних документах ця інформація є досить детальною, в інших узагальненою, або зовсім відсутня через брак даних, або суттєвих змін з попередніми показниками.

Особливий наголос робиться на те, що значну частину вчителів, особливо у сільській місцевості, становили педагоги з СУЗ (східних українських земель) (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 40; т. 78, арк. 342). Для українського руху було важливо розуміти, які настрої були в цих людей для того, щоб максимально ознайомити їх з цілями і завдання ОУН та УПА, переконати в злочинній політиці радянської влади, спонукати не виховувати дітей в комуністичному дусі. За спостереженнями підпільників, вчителі із Східної України були під впливом радянської пропаганди, знали, що українські націоналісти «вбивають невинний народ, є як найбільші бандити», «не мали спокійної ночі, бо боялися, щоб їх бандьори не помордували» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 128). Повстанці звітують про налагодження конспіративних контактів із вчителями зі східних областей України. У документах зазначається, що після особистих зустрічей та розмов з ними, їх ознайомленням з листівками та націоналістичною літературою, деякі вчителі дещо змінювали свою думку. Із Сокальщини в 1947 р. повідомлялося: «вчителі східняки, які тут працюють, майже всі були вороже наставлені проти нас, одначе по короткому часі перебування в нашому середовищі, погляди їхні змінилися. Сталінські вислужники весь час намагаються забріханою пропагандою витворити прірву, наставити вороже на себе населення ЗУЗ і СУЗ» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 217). Подібна інформація надходить і з інших районів, зокрема, що «пропаганда та література і поговірки лишають свої наслідки», «знайомляться з нашими ідеями, жадають нашої літератури, з кожним днем набирають більшої симпатії до руху» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 104), «вчителі по селах вже запізнані з нашим рухом і включаються в нашу визвольну боротьбу», «наша пропаганда находить податний ґрунт серед українців східняків» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 130), «читають багато літератури» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 128), «наша пропаганда серед учительства, наша література цікавить їх, а кличі приймаються дуже скоро» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76,

арк. 160), «по селах обізнані через особисті розмови, листівки, літературу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 321), «про наш рух знають і досить широко, особисто стрічаються з нашими повстанцями, читають нашу літературу, виявляють симпатію до нас і ворожу поставу до большевиків, але зовні це не афішують» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 199). Позиція «східняків» часто демонструється через безпосередні їх висловлювання. У 1947 р. одна учителька з Яворівського району зазначала: «скоріше ми думали про вас, як писали большевики, що ви тільки вбиваєте людей, тепер переконуємося, що все це брехня» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 160). Промовистим є факт, озвучений на конференції вчителів Перемишлянського району, про арешт повстанців у помешканні учительок із Сходу (Попп, 2019, с. 283).

Український рух шукав різні можливості взаємодії з вчительством із «СУЗ». У кількох селах Новомилятинського району була організована акція до дня Святого Миколая (1947), на порозі будинків, де мешкали вчителі, повстанці залишили подарунки. Більшість вчителів, розуміючи, від кого вони, через місцевих мешканців висловлювали подяку, лише один педагог «зголосився до МДБ про пакунок бандерів» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 81). Зауважується, що вчителі не довіряють один одному, доказом цього було спостереження про те, що коли одна вчителька побачила і прочитала листівку УПА то відразу її спалила, не показавши своїй співмешканці (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 303).

Про фальшивість радянської пропаганди, зокрема, про голод, вчителі зі сходу довідувались через листування, чи відвідини близьких під час відпустки. Повернувшись із дому, один з вчителів висловлювався про те, що він «прозрів, скільки правди в большевицькій агітації. Нічого не згадували про голод. Нічого не згадували про те, що голод був не внаслідок посухи, а внаслідок того, що забрали останнє зерно. Пізнав, чому саме вважають, що першим завдань є викрити і знищити бандерівців, щоб ніхто їм не заважав чинити безчинства» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 375).

У підпільних зведеннях можемо побачити багато негативних зауваг про стан шкільництва. Зокрема, повідомляється, що в с. Шегині «чотирирічна школа без вікон, лише різні лозунги свідчать

про призначення приміщення» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 371), не було шиб і у шкільних приміщеннях Яворівського району (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 32), у Судовишнянському районі «всі будинки в поганому стані, не відремонтовані» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 33). Неодноразово згадується про погане забезпечення паливом, навчання в холодних класах, у кілька змін, брак елементарного шкільного приладдя, підручників (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 37; т. 77, арк. 26; т. 78, арк. 141). Наголошується на тому, що на канікулах усі школи мають проводити ремонт, однак державних коштів на це виділяється обмаль (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 354). Школи в Крукеницькому районі отримали в 1948 р. 500–800 крб., а побілка приміщень тоді коштувала 1 000 крб. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 365). З Яворівщини в 1946 р. повідомляється: «мимо гострих наказів під час ферій відремонтувати школи, цього не зроблено» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 34).

У звітах прослідковуємо погляд підпільників на те, чого навчали в радянській школі. Наголошується, що навчання у школах починається першого вересня, діти мають літні канікули, «викладова мова українська», сама «навчальна програма дуже обширна і в деяких місцях чужа дівторі» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 26). У звіті з Миколаївського району знаходимо детальну інформацію про навчальні предмети; в початковій школі це були: «українська і російська мови, арифметика, каліграфія, історія СРСР, малювання, фізкультура, природознавство, спів, географія». В семирічних школах: «українська, російська, німецькі мови, історія СРСР, арифметика, алгебра, геометрія, фізика, хімія, анатомія, астрономія, креслення і військова підготовка». В середній школі вивчали «українську мову та літературу, російську мову та літературу, німецьку мову, західно-європейську літературу, алгебру, геометрію, історію СРСР, історію ВКП(б), фізику, хімію, анатомію, астрономію, креслення і військову підготовку» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 313). Основний наголос робився на вивченні таких предметів, як історія, російська мова та література» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 409). Оцінками успішності були: «відмінно, добре, посередньо, погано, дуже погано» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 78).

Цікавили повстанців фаховий рівень вчителів, результати навчання, зокрема, зазначається, що вчителі в Мостиському районі «малокваліфіковані, контрольори радше дбають, як то погоститися та випити» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 47). Більшість вчителів не мали вищої освіти. За даними звіту, в Крукеницькому районі з 42 учителів в 1949 р. закінчили педуніверситет, лише 8, тому, тих хто мав, «слабку кваліфікацію», направляли під час літніх канікул на курси в Самбірське педагогічне училище. Зазначається, що в с. Чернево підсумкові іспити показали, учні слабо підготовлені з історії, географії, тільки 60 % склали їх (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 345). На вчительській нараді в Щерці в березні 1948 р. крім питань про пленуми комуністичної партії, колгоспне будівництво, міжнародне становище, піднімалася проблема «дворічництва» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 158). У звіті ОУН за 1949 р. з Дрогобиччини підсумовується: «то большевики в більшості прикладають увагу на виховання советської людини, ніж його навчання» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 409).

Повстанці, розуміючи визначальну роль вчительства на формування свідомості у молодого покоління, намагаються розкрити суть їх обов'язків у радянських школах. Про це вони говорять так: «вчителі мають виховувати в «большевицько-московському дусі», у «матеріалістичному світогляді», «вчити радянського патріотизму», «підкреслювати на кожному кроці залежність від старшого брата», важливі ідеологічні предмети, можуть викладати ті, «що мають спеціальний дозвіл» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 67). Підпільники наголошують, що «такі предмети, як українська мова, історія, географія, подаються в зрусифікованому насвітленні, вбивається найменший прояв самостійності українського народу, ідеалізується російський народ як старший брат, без якого український народ не зможе жити» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 207). Натомість все українське, як прибраний вишитими рушниками портрет Т. Шевченка, «пахло націоналізмом» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 158). Як тільки розпочались гоніння М. Рильського за національні ноти в його творах, їх відразу заборонили вивчати (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 67).

Показано, що учителі зобов'язані працювати відповідно до плану виховної роботи, в якому обов'язково враховуються відповідні заходи із відзначення «всіх радянських державних свят, мають ж обов'язково проводити гутірки з учнями про вождів та радянських героїв» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 26), «організують всякі вечори з танцями, відчити різних рефератів, походи в кіно, гуртки художньої самодіяльності» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 141). Говориться і про те, що, незважаючи на тиск, були і ті «хто виховували в національному дусі» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 128).

Самі вчителі також «вивчали по наказу історію партії» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 40), а за проведену політвиховну роботу звітуються перед районним і обласним партійним начальством. Крім цього, на освітян покладали антирелігійну пропаганду, на релігійні свята відбувалося навчання (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 44; т. 77, арк. 26). Однак, як звітують повстанці: «до роботи ніхто не ходить, в неділю і свята учні святкують дома» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 437), «на три дні перед святами учні до школи не пішли, учителі ходили по хатах, забирали дітей до школи» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 178).

Освітняни мали виконувати і різні громадські доручення, налагоджувати «тісний зв'язок з населенням, щоб селяни полюбили радянську владу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 15). Вчителі очолювали сільські клуби (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 76), їх залучали до організації мітингів, адже селяни у різний спосіб саботували такі заходи влади (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 314). Розповідається про один прикрий випадок, коли директор школи і двоє вчителів в с. Борщовичі скликали людей на мітинг. В одному з будинків сталася словесна перепалка. Господиня викрикувала, щоб вони займалися навчанням дітей, а не «попід людські пороги ходили». Після цього педагоги подали скаргу в прокуратуру «додали брехливих речей», зокрема, що жінка ще викрикувала «забирайтеся звідки приїхали». За це її заарештували і вислали на «три роки до Сибіру» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 216).

Освітняни мали проводити бесіди і виступати з лекціями, в яких, «роз'яснювати населенню про п'ятирічку, про значення

дня першого травня», про «щасливе життя в колгоспі» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 126). Є повідомлення, що вчителів безпосередньо залучали до організації колгоспів і стягнення контингенту (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 53). Розповідається випадок, коли директор школи в селі Хоросниця «викрикувала де могла до жінок», щоб «вписувалися в колгоспи, бо її звільнять з роботи» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 54). Ще одним дорученням влади було «нести передвиборчу агітацію. Збирати інформацію про реакцію людей в день виборів» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 162).

Основними завданням педагогічних колективів, про яке постійно говорилося на численних нарадах і зібраннях, було залучення учнів «у ворожі організації піонерів і комсомольців», насамперед «які найкраще вчать, авторитетні» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 364). Повстанці розуміли, що «знає ворог, що скорше може здеморалізувати молодь, коли втягне її в комсомол. Тому теж натиснув на всі кнопки, які б мали прискіпити цю дію» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 433). Повстанське бачення цього процесу було таким, що комсомольські та піонерські організації вдавалося створити лише в міських школах (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 391). В «сільських школах існують організації створені самими вчителями для їхнього звітування» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 94), або ж, «вони існують тільки на списках, які виготовили директори шкіл і подали під натиском райкому» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 689), в «окремих селах діють тайно, бо бояться нашої караючої руки» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 434). Постійно наголошується, що майже всі комсомольці-східняки (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 88). У Жовкві восени 1947 р. комсомольська організація нараховувала «100 осіб, 40 шкільна молодь, переважно східняки» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 398).

Для створення комсомольських та піонерських осередків у сільські школи надсилали представників обкому, райкомів, дільничних міліціонерів, працівників НКДБ, примушували не тільки дітей, а й «вчительок вписатися до комсомолу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 158), але дуже часто «вони повертаються до міста з фіктивними списками» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 384).

У більшості звітів ОУН відзначається бездіяльність комсомольських осередків, особливо в селах регіонів, де був активний український рух. За інформацією повстанців, у Миколаєві «комсомольці крім зборів і сходин якоїсь іншої роботи не ведуть. Пропагандистка робота слаба і то вона безуспішна» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 89). На комсомольських зборах, які «проводять представники райкому партії комсомолу, НКДБ, комсомольцям ставилося завдання боротьби з повстанцями, необхідність поширювати пропаганду проти українського визвольного руху, викривати сім'ї українських повстанців, нищити повстанські листівки. Роз'яснювати населенню про героїчний радянський народ, відзначати героїв війни, бути передовими людьми в праці і навчанні, допомагати в роботі уряду та партії» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 88–89).

З усіх місцевостей надходили повідомлення про засоби тиску на вчителів та учнів, акцентується на залякуванні, шантажі. Погрожували зниженням оцінок, звільненням з роботи, не допущенням до іспитів, «викиненням із школи» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 53, 109). Позиція була така: щоб здобути освіту, бути відмінником – необхідно бути комсомольцем (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 6). За відмову вступу до піонерів обзивали дітей «бандерівською сволотою, не відпускали додому до самого вечора» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 54). Були випадки, коли учнів «заарештовувало МДБ, під час допитів питали, чому не комсомольці». В одному із сіл Перемишлянського району «при змушуванні до вступу у комсомол у канцелярії директора побили дівчину, хворіючи до тижня померла» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 98). У середній школі в Крукеничах з 256 учнів 21 були виключені «через депортації, через небажання вступати в комсомол, через підозри до родин» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 26). Намагалися переконувати батьків, які в більшості були проти вступу дітей до радянських організацій, в Судовишнянському районі обіцяли навіть тканину тим, чиї діти впишуться в комсомол (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 190). На початку 1950-х рр. чисельність комсомольських і піонерських організацій та їх членів зростає, що було пов'язано з послабленням руху і утвердженням радянської системи в регіоні. У звіті з Мостиського району зауважується, що в 1950 р. на вчительських нарадах

у Києві говорилося «про перехід до більш м'яких форм агітації вступу до комсомолу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 140). В цьому ж році ОУН повідомляла, що хоча на Дрогобиччині серед шкільної молоді є вже багато комсомольців, однак «діяльних є мало» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 2).

У перші повоєнні роки освітяни та їхня діяльність оцінювалися винятково через призму політичної благодійності. Підпілля ОУН повідомляло, що в Краківцецькому районі «заарештовано вчительку східнячку, за те, що не викладала історію по більшовицьке» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 69). Під цим кутом відбувалися чистки освітянських кадрів, що доводить також інформация оунівських звітів. У Перемишлянському районі в 1949/1950 навчальному році було змінено 75 % вчителів, багатьох зняли з відповідальних посад (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 678). Тих освітян, які з різних причин, приймали правила гри радянської системи, вшановували на дошках пошани (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 54), найбільш активних залучали до роботи в партійно-державних органах (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 349).

Доказом того, що учні не сприймали комуністичної пропаганди, є свідчення у звітах про різні протестні вчинки, акти непокорі школярів. Найбільше є повідомлень, як учні уникали вступу в жовтенята, піонери та комсомольці. Про них свідчать різні випадки, про які повідомляють підпільники: «Заяви в піонери покидали на підлогу (учні) не піднімали. Потім три дні в школу не ходили» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 327). На початку шкільного навчального року перед учнями однієї зі шкіл м. Перемишлян виступав перший секретар райкому партії Кисельов. У своїй промові він наголошував, що вчитися будуть лише комсомольці, інші будуть: «на селі пасти корови», на що учні старших класів підняли шум і більше не хотіли слухати промовця (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 94). У школі с. Дмитровичі, незважаючи на погрози уповноважених району, учні не підписали листа-відповідь дітям із східних областей України (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 8). На уроці учениця прочитала спеціально замість «Слово Сталіна наймудріше, Слово Сталіна найдурніше» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 69). В школі с. Чернево в шкільній газеті намалювали тризуб (ГДА СБУ,

ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 106). У кількох школах Крукеницького району учні в підручниках позамальовували портрети радянських діячів. Це було виявлено під час інспекції райвно, книги були вилучені, передані в міліцію. В одній зі шкіл цього району «припняли до портрета Сталіна шматок хліба і написали: «маєш хліб найшся і забирайся з України» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 187), в іншій не хотіли брати участь у виставі радянського змісту, співати гімн (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 180). Повстанці повідомляють, що школярі радо поширювали повстанські листівки, попереджували про небезпеку (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 108).

Молодіжна акція ОУН, насамперед через пропаганду, мобілізувала молодь до рішучого спротиву вступу в радянські організації (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 278). Як результат: «Молодь в загальному стійка, мимо всяких заходів не вдається більшовикам втягнути їх в комсомол», «листівки до родин комсомольців вплинули і є активні та пасивні» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 71), шкільна молодь, «відчуває симпатії до нашого руху і перед ними образ нашої боротьби є завжди живий» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 455). У повстанських листівках вчителів закликали виховувати молодь в націоналістичному дусі, не піддаватися на сталінську пропаганду. ОУН та УПА чинили і насильницькі дії «здійснювали ліквідацію большевицьких вислужників» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 33). До цієї когорти потрапляли і вчителі. Вчительство часто було заручником протиборства, опинялося між двома силами, не можна відкидати і особистісний фактор. В проаналізованих звітах знаходимо повідомлення про атентат на директора школи в Жовківському районі, який після попереджень, не хотів залишати села (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 463), засідку «на комуніста, агента, директора школи» в селі Хитрейки (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 149). Перед тим, як здійснювати відплатні акції, повстанці намагалися вплинути на вчителів. У звіті за 1950 р. з Перемишлянського району повідомляється, що «по селах і в школах організації комсомолу активну участь брали учителі. По висланні нами пересторог вони свою роботу призупинили» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 87, арк. 17). Загибель вчителів, ставала козирем радянської пропаганди проти руху. Однак, необхідно наголосити,

що офіційна стратегія ОУН не мала на меті цілеспрямоване руйнування шкіл, знищення вчителів; український рух виступав не проти навчання дітей, а проти насадження комуністичної свідомості, радянського способу життя. Доказом цього є секретні інструкції, відозви, звернення до населення ОУН та УПА (Старжець, 2017a, 2017b).

Цікавими є відомості про повсякдення учительства, підпільники зазначають, що «матеріальний учительства стан важкий, зарплати на прожиток не вистарчає», «не мають чим палити за помешкання», «раціон переважно з картоплі, живуть обіцянками, якими тішать їх радянська влада» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 14; т. 76, арк. 111). Дані про середню вчительську платню у звітах з різних регіонів дещо відрізняються, називаються цифри від 300 до 450 карбованців місячно (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 14; т. 76, арк. 57), але «після стягнення податків та позик, отримують 150» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 14; т. 76, арк. 403). Говориться і про те, що оплата та вчителів залежала від посади, кваліфікації, зокрема, директори шкіл отримували 1 000–1 300, навіть 1 800 карбованців, зарплата учителів початкових шкіл становила 250–450 карбованців, неповних середніх і середніх шкіл 450–1 200 (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 14; т. 76, арк. 313). Наголошується, що за такі гроші «не можна нічого купити, не говорячи про утримання сім'ї» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 14; т. 76, арк. 245), що «вчителям бракує харчів», «харчування між місцевим населенням», «без допомоги села не можуть вижити» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 14; т. 77, арк. 123, 376). І навіть за такої скрути в окремих ситуаціях становище вчителів із сходу було кращим, ніж їх родин. Учителька «жила з того, що давало населення, а все зароблене відсилала додому, бо без цього родичі були б приречені на голодну смерть» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 435). В окремих селах педагоги отримували «харчовий приділ», це могло бути кілька кілограмів борошна, хліб, або інші продукти (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 631). Навесні 1948 р., учителі с. Черниця додатково отримали по 8 кг. борошна часом крупи і цукор, а місцеві освітяни «приділу не отримують» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 170). У звітних матеріалах говориться про те, що додаткова допомога була не частою. В містах були перебої із

отоваренням продовольчих карток, не вистачало промислових товарів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 403). Підпільники зауважують, що «товарів в кооперативах, як завше, мінімальна кількість, як завше, дістають упривілейовані» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376; т. 76, арк. 2). Повідомляється і про те, що на час відпустки вчителям із східних областей надавали безоплатні квитки (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 345).

Складні матеріальні умови освітян ставали навіть причиною їх незадоволення владою: «з огляду на лихий матеріальний стан, нарікають на більшовицьку владу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 264). Перед початком нового навчального року 26–27 серпня 1947 р. в м. Яворів відбувалася районна вчительська нарада, попри ідеологічну спрямованість зборів, вчитель з Дніпропетровщини, відкрито заявив представникам влади: «вимагаєте від викладачів праці, але не запитуєте, як вчитель живе, не дбаєте про опіку вчителів, учителі не мають з чого жити, вчителі голодують». Зал підтримав промовця бурхливими оплесками, що виглядало як протест. Звичайно, все це перейшло у політичну площину, реакція представників райкому була відразу дуже негативною, «погрожували навіть судом, адже він комуніст» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 342).

Висновки. Звіти ОУН є надзвичайно важливим історичним джерелом, яке висвітлює протиборство ОУН та УПА і радянської системи за школу в західних областях України у перші повоєнні роки. Підпільники подають інформацію про мережу шкіл, чисельність вчителства та учнів. Із звітних матеріалів випливає, що у педагогічних колективах регіону левову частку становили кадри, прислані із східних областей УРСР. Зі зведень з Львівщини та Дрогобиччини видно, що наголос робився на ідеологізацію навчально-виховного процесу, масове втягнення учнів та учителів до комсомольських і піонерських організацій. Радянська система для впливу на шкільництво використовувала як агітаційно-пропагандистські, так і репресивні заходи. ОУН та УПА намагалася через освітньо-виховні і силові акції завадити цьому. Про підтримку українського руху молоддю, свідчать різні акції непокори у школах. **Перспективним напрямом дослідження** може стати аналіз ставлення ОУН та УПА до культурних процесів у регіоні.

Джерела та література

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Гльницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.

Іщук, О. (2003). Ідеологічно-виховна діяльність ОУН(Б) серед молоді (1944–1954 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1 (20), 224–244. Київ.

Іщук, О. (2011). *Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)*. Львів; Торонто: Літопис УПА.

Кентій, А. (1999). *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Киричук, Ю. (2000). *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття*. Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка.

Киричук, Ю. (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.

Патриляк, І. (2012). «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. Львів: Часопис.

Попп, Р. (2019). Ставлення населення до діяльності ОУН і УПА у перші повоєнні роки (на матеріалах підпільних звітів). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 270–286.

Русначенко, А. (2002). *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».

Сворак, С. (1998). *Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.)*. Київ: Правда Ярославичів.

Старжець, В. (2017b). Відновлення радянської системи шкільної освіти в західноукраїнському регіоні після війни (1944–1953 рр.). *Гілея: науковий вісник*, 117, 48–52. Київ: Видавництво «Гілея».

Старжець, В. (2017a). Опір шкільної молоді радянському тоталітарному режимові у західних областях УРСР (1944–1953 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, 29, 70–75.

Старжець, В. (2016). Пропагандистська діяльність українського націоналістичного підпілля серед вчителів та шкільної молоді (1944–1953 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, 28, 109–120.

Стародубець, Г. (2008). *Генега українського повстанського запілля*. Тернопіль: Підручники і посібники.

References

- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Branch State Archive of the Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ishchuk, O.** (2003). Ideolohichno-vykhovna diialnist OUN(B) sered molodi (1944–1954 rr.) [Ideological and educational activities of the OUN(B) among young people (1944–1954)]. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB – From the archives of the VUCHK-GPU-NKVD-KGB, 1* (20), 224–244. Kyiv [in Ukrainian].
- Ishchuk, O.** (2011). *Molodizhni orhanizatsii OUN (1939–1955 rr.) [Youth organizations within the OUN (1939–1955)]*. Lviv; Toronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.) [An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946–1956)]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2000). *Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX stolittia [Essays on the History of the Ukrainian National Liberation Movement of the 40–50s of the 20th Century]*. Lviv: Vyd-vo LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian national movement of 40–50-ies of XXth century: ideology and practice]*. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2012). «Peremoha abo smert»: ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960-kh rr. [«Victory or death»: Ukrainian liberation movement in 1939–1960]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2019). Stavlennia naseleennia do diialnosti OUN i UPA u pershi povienni roky (na materialakh pidpilnykh zvitiv) [Public attitude towards organization of ukrainian nationalists' (OUN) and ukrainian insurgent army's (UPA) activities in the first postwar years (based on the materials of underground reports)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44*, 270–286 [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (2002). *Narod zburenyi: natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [People outraged: the National liberation move-*

- ment in Ukraine and the national resistance movement in Belarus, Lithuania, Latvia, Estonia in 1940–50s*. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary» [in Ukrainian].
- Svorak, S.** (1998). *Narodna osvita u zakhidnoukrainskomu rehioni: istoriia ta etnopolityka (1944–1964 rr.)* [Folk education in the western Ukrainian region: history and ethnopolitics (1944–1964)]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].
- Starzhets, V.** (2017b). Vidnovlennia radianskoï systemy shkilnoi osvity v zakhidnoukrainskomu rehioni pislia viiny (1944–1953 rr.) [Restoration of the Soviet system of school education in the Western region of Ukraine after the war (1944–1953)]. *Hileia – Hileya*, 117, 48–52. Kyiv: Vydavnytstvo «Hileia» [in Ukrainian].
- Starzhets, V.** (2017a). Opir shkilnoi molodi radianskomu totalitarnomu rezhymovi u zakhidnykh oblastiakh URSR (1944–1953 rr.) [Resistance of schoolchildren to Soviet totalitarian regime in the western regions of the USSR (1944–1953)]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii – Topical problems of national and world history*, 29, 70–75 [in Ukrainian].
- Starzhets, V.** (2016). Propahandystska diialnist ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia sered vchytelstva ta shkilnoi molodi (1944–1953 rr.) [Propaganda activities of the Ukrainian underground nationalist among teachers and schoolchildren (1944–1953)]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii – Topical problems of national and world history*, 28, 109–120 [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2008). *Heneza ukrainskoho povstanskoho zapillia* [The genesis of the Ukrainian insurgent stronghold]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.03.2020 р.